

ԱԼԵԲՍԱՆԴՐԱՊՈԼԸ ՔԱՆԴԱԿԱԳՈՐԾԻ ՀՈՒՇԵՐՈՒՄ

«Ես յխտը պորտով Գյումրեցի եմ, ու մեջս ինչ հունար կա, Գյումրվա հող ու ջրերն է: Ախր մեր Լճ օրհնված քաղաքը խուրոմնիկ քաղաք է, իմսեղ սառանց հունարի մաղղ շևս գտնի»¹

Ս. Գ. Մերկուրով

Ուշագրավ ու ինքնատիպ է մեծ քանդակագործ Ս. Գ. Մերկուրովի կյանքը: Այն հարուստ նյութ է տալիս ոչ միայն հայ ազգային մշակույթի մեջ նրա անձնական անգնահատելի ներդրման մասին, այլ նաև այն միջավայրի, որի ազդեցությունն իր ամբողջ ստեղծագործական կյանքում կրել է այդ տաղանդավոր գյումրեցին: Գյումրին միշտ է եղել արհեստների ու արվեստների քաղաք: Պռեզիան, երգն ու նվագը, քառերոնը, նկարչությունը քաղաքի կյանքի անբաժան մասն էին: Իսահակյանի բանաստեղծությունները, Շերամի երգերը, Արմեն և Նիկողայոս Տիգրանյանների երաժշտությունը հնչում էին ամենուր, և անշուշտ, արհեստավորական քաղաքն ինքնատիպ կոորդինով ու լեզենդներով չէր կարող իր դրոշմը չբողնել քանդակագործի անհատականության ձևավորման վրա: Դեռ մանուկ հասակից ազգային հարուստ աղբյուրներն էլ պետք է սնեին նկարչի ստեղծագործական ընկալումը: «Այստեղ երեխայի երևակայությունը թևավորվել է զարերի խորքից եկող բանահյուսությամբ, աշուղների ու գեղջուկների երգով, արվեստի ազնիվ հուշարձաններով»,² իրավացիորեն նկատել է մեծ բանաստեղծ Ավ. Իսահակյանը:

Այս անկրկնելի նկարագրի տեր քաղաքում է ծնվել և մեծացել ազգությամբ հույն, բայց «յխտը պորտով գյումրեցի» Ս. Մերկուրովը: Թեև կարճ ժամանակահատված է ապրել քանդակագործը Գյումրիում (1881-1902թթ.), սակայն կարողացել է իր հիշողության մեջ ամուր դաջել այդ «խուրոմնիկ» քաղաքի պատկերը, որը հետո սիրով ու խնամքով պիտի վերարտադրեր իր հուշագրության մեջ:

Ապրելով հայրենիքից հեռու՝ քանդակագործն իր սրտում միշտ պահել է հարազատ քաղաքը պատկերը: Նրա ու քաղաքի սերը փոխադարձ էր: Դրսւ վկայությունը 1947 թվականին իր մեծ վաստակի դիմաց նրան Լենինականի պատվավոր քաղաքացու կոչման շնորհումն էր և քաղաքի միակ նկարչական դպրոցը նրա անունով կոչելը: Այդ առիթով նկարչական դպրոցի տնօրեն Շանթ Մարգսյանը մեկնում է Մոսկվա: Անվանի քանդակագործը նրան ընդունում է Պուշկինի անվան կերպարվեստի քանդաքանում, որի անօրենն էր 1943 թվականից: Նրանց հանդիպումն անցնում է շատ ջերմ ու անկեղծ մթնոլորտում: Մերկուրովին հատկապես հուզում է դպրոցն իր անունով կոչելու որոշումը: Հատկանշական է, որ ամբողջ հանդիպման ընթացքում նա խոսել է հայերեն, այն էլ գյումրեցու բարբառով, չնայած այն բանին, որ Շանթն անրերի սփրապետում էր առսերենին:

Մենք համոզված ենք, որ քանդակագործի հիշողություններն իր սրտին այնքան մոտ ու հարազատ քաղաքի մասին հետաքրքրության կարճամասնան ընթերցողների շրջանում: Դրանք հարուստ նյութ են XIX դարավերջի Գյումրու քաղաքային միատուկացի, կենցաղավարության, ծխակատարությունների, սովորույթների ու պոտմական հուշարձանների մասին: Արվեստագետի ամենատեսա ու դիպուկ աչքից ոչինչ չի վրիպել, և շատ տարիներ անց նա ճշմարտացի ու անսխալ վերարտադրել է պատմակերպության տարիներին իր պաշտելի Գյումրիում տեսածն ու ապրածը:

Հետադեռյալ շրջանում, երբ ցավալիքներն անդամ ու անդոռ է դարձել սեփական նկարագրի ունեցող քաղաքի երբեմնի ճարտարապետական պատկերը, ավելի են կարևորվում քանդակագործի հիշողությունները:

¹ Աղ ա վ ն ի. Միշտ կանչող ժայներ, Սովետական գրող, Եր., 1983, էջ 183:

² Շ. Մերկուրով, Записки скульптора, М., 1953, стр. 6.

Ստորև բերում ենք հատվածներ քանդակագործի հուշագրությունից, որտեղ առավել տեսանելի ու պատկերավոր են ներկայացված քաղաքի կոլորիտն ու ավանդույթները:

Քարե հրեշտակները

Երաշտ է.

Փակ են խանութները, կրպակները, արհեստանոցները: Արհեստավորները՝ երկաթագործները, քարտաշները, հյուսները, ներկարարները, արծաթագործները, բոլորը մասնակցում են խաչով երթին: Տերտերներն ու վանականները, ոտքից գլուխ հանդերձավորված, տանում են տիրամոր հրաշագործ սրբապատկերը: Ամբոխի սուջեից գնում են ձայնարկու կանայք:

Ամբողջ քաղաքը ոտքի վրա է:

Երկու ամիս է, ինչ անձրև չկա: Արևն այրում է: Փռչի է: Անտանելի տոթ...

Թավորը կանգնեց եկեղեցու ստու: Խնկախոտը տարածվել է չորս կողմը: Ամբոխը տնքում է: Կոտարվածին անտարբեր՝ եկեղեցու սև հսկայական զանգվածը ճնշում է հավաքվածներին:

Եկեղեցու պատերի տակ վարդի և յապողի զարդանախշերով տապանաքարերն են: Նույնատիպ նախշեր են պատերի վրա: Վերևում իրար հոշոտող, պոչավոր, քևավոր առյուծներ են ու մողեսներ, իսկ ամենավերևում՝ մեծ պատուհանի երկու կողմերում, քարե մռայլ հրեշտակներն են: Նշանցից մեկը, ահագոր սուրբ ձեռքին, ոտքը դրել է հանգուցյալի վրա, իսկ մյուս ձեռքով բռնել ճեղքված կրծքից նոր հոգին հանած մեղսագործ հանգուցյալի մագերից: Հոգևոր հրեշտակն է: Մեղավորին փրկություն չկա: Երկրորդ հրեշտակը քեռածու է հանգուցյալի վերևում: Նրա ավի մեջ տրոփում է հանգուցյալի հոգին:

Պատերի վրա երկինքն ու գետինը միաստանվել են. ներքևում գերեզմաններ՝ քարե զարդաքանդակներով, վերևում՝ միմյանց հոշոտող զազաններ, իսկ ամենավերևում հրեշտակներն են և մի հուսալքող արծաճագրություն. «Բոլորիս վերջը նույնն է. ամեն ինչ առաջացել է վտշուց, վտշու էլ կվերածվի: Օրինված է քո պատմիչ այր»:

Մայրս լաց է լինում: Ամբոխը տնքում է. անձրև է խնդրում: Բերում են մատաղացու ոչխար և մորթում եկեղեցու դռների մոտ և զոհաբերված կենդանու արյամբ ներկում եկեղեցու շենք: Բացվում են մեծ դարպասները: Դուրս են բերում սրբապատկերը: Թամնձր ծուխ է, զանգերի դողանք:

Աղոթողներից աճառավում է մի փոքրիկ սղա և սկսում պարել հուպակա: Ձվարճայի է պարել զանգերի դողանքի տակ: Վզակոթիս հասցված ապտակն ու գայրացած մորս կշտամբանքն ինձ սքս փեցնում են: Ես չեմ հասկանում՝ ինչո՞ւ: Ախր զվարճայի է պարել զանգերի դողանքի տակ: Եվ ինչո՞ւ է մայրս ինձ վախեցնում հրեշտակի դատաստանով: Երկար ժամանակ սև, մռայլ քարե հրեշտակը գիշերը երագում ահարեկում էր ինձ, և ես քնից վեր էի թռչում սառը քրտինքի մեջ. Չէ՞ որ նա միայն պատժում էր մեծերին չհարգելու, պառ չպահելու կամ չարախոսելու համար: Այն ժամանակ ինձ համար դեռևս խորհրդավոր էին հնչում հորս խոսքերը, երբ եկեղեցու կողքով անցնելիս նրան հարց էի տալիս. «Մի՞շտ են հրեշտակներն առնում մարդու հոգին: Իսկ ինչո՞ւ քարեպաշտ լինել, եթե, ալմուռաննայնիվ, նրանք առնելու են մարդու հոգին»: Հայրս պատասխանում էր. «Ավելի լավ է լինել շուն, բայց կենդանի, քան քն սատկած առյուծ»:

Երբ մայրս պայուսակիս մեջ չլրեց հաց ու պանրի մի մեծ կտոր, գրելու տախտակ, «Русская печь» գիրքը և «հրեշտակները քեզ պառնապան» արցունքախառն խոսքերով ինձ ճանապարհեց դպրոց, նա անմիջապես պատկերացրի մռայլ քարե հրեշտակներին՝ սրով ու բուրվառով: Ինչպե՞ս կարողացավ մայրս ինձ դպրոց ճանապարհել նրանց հովանավորությամբ:

Ախր ես ոչնչով մեղավոր չէի:

Այդպես էլ իմ հիշողության մեջ մնացին երաշտը, տնքացող ամբոխը, մռայլ հրեշտակները, զանգերի դողանքը:

Տարիներ անց նորից նույն զանգերի ծանր հարվածները, վանականների սև հանդերձանքը, սրտակեղեք աղբը: Նկեղեցուց դուրս էին բերում մորս դագաղը: Թաղում էինք մորս:

Իմ գլխավերևում նորից նույն երկու մռայլ հրեշտակներն էին: Նրանց հովանավորությամբ էր, որ սարիներ առաջ գրքերով պայուսակը շալակիս՝ մայրս ինձ մտցրեց կյանք:³

1886թ. Ալեքսանդրապոլ

Վարդն ու բլբուլը

Հեղձուցիչ առթ էր: Քաղաքի քառակուսի հրապարակում, ուսերի տակ ձմերուկի կճեպներ էին: Օդը լցված էր դեղձի, սելսի, խնձորի բուրմունքով: Կրպակների դիմաց դարսված էին մրգերով յի գամբյուղները: Քաղցր խաղողի ձկնալվանների վրա պտտվող մեղունների բզբոցին միացել էին գնդողներ կանչող վաճառողների ձայները: Փողոցում սողկները կավե կույաներով սառը ջուր էին վաճառում:

Ամբոխի մեջ ձևոնավայտով ճանապարհ հարթելով՝ շարժվում էր մունետիկը. «Լսեցե՛ք, հարգելի՛ քաղաքացիք. հիմարներ, գյուղացիք, լսեցե՛ք նաև դո՛ւք, ում ճարպասս փուրը քարշ է գուլիս գետնին, և դո՛ւք, ում փուրը քաղցից լցվել է ողնաշարին...»:

Դանդաղ, ամբոխը ճեղքելով, գնում են նեղ, երկար փողոցով: Փողոցի երկայնքով միհարկանի տներ են՝ հողե երդիկներով: Անցնում են հյուսների շարքերի միջով: Նրանք աշխատում են բաց արհեստանոցներում: Առջևի պատը չկա. հենց այդտեղ էլ ցուցադրված են բազմագույն վարդերով, սոխակներով, մոմերով ու խնձորներով նկարազարդ սնդուկները: Ծամոթ նախշազարդեր են: Ես դրանց արդեն ծանոթիվել եմ եկեղեցու տապանաքարների ու պատերի վրա: Միայն թե սնդուկների վրա այդ նախշերը փայլվում ու ճառագում են՝ արևի ճառագայթներից ղառնալով ավելի խալտարդետ:

Վարդերը դրսում՝ հենց մայրքերի վրա, «կենդանացնում է» կորած նախշերը: Շարունակում են ճանապարհա: Անսահմանի աղմուկ է: Երկաթագործները կարմիր պղնձից դաջում են տարբեր ձևերի ամանեղեն՝ սկսած հեղուկներ ու ջրամաններ նամակի համար, սրճեպներ, հսկայական սինիներ՝ փլավի ու տապակած ոչխարի համար: Մուրճի անրնդմեջ հարվածները թավալում են պղնձի վրա: Օդը տնքում է աղմուկից:

Ներխուրարները հսկայական պղնձե կաթսաների մեջ կտորեղեն են ներկում: Հետո ներկված կտորների վրա նկարում զարմանալիաչ գեղեցիկ ու բազմերանգ պատկերներ: Աշկերտները, նստած հողե հատակին, փուրս են փչում, իսկ վարպետ ոսկերիչները վոքրիկ վառարաններում՝ տիգելների մեջ, ոսկի ու արծաթ են հալում: Ոսկյա վզնոցները, զմբոյխտյա մատանիները, փիրուզյա լանջազարդերը մարդու աչք են շոյում: Ռուսական ոսկին հարգի չէ: Լավ է գնում բուրբալանը՝ մեջիդեն: Սրան հակառակ՝ դրամավոյսների մոտ ընդունված են ռուսական ոսկեդրամները: Բուրբին հայանի է, որ Պողոսը ոսկեդրամը իջեցնում է արքայաջրի մեջ, որ մի քիչ «միհարի»: Դա նրա օգուտն է:

Ահա դասաբների շարքերը: Վաճառասեղանների վրա ոչխարի յուղոս մեղիքն է՝ դմակ, երիկամ, սիրտ ու թոք... հենց տեղում՝ փռելում, այս ամենը թավայի մեջ տապակվում է: Այրված յուղից օդը դառնում է խեղդող ու հեղձուցիչ:

Նեղ ճանապարհի շարունակվում է և հասնում մինչև քաղաքի ծայրը, որտեղ քաղաքային աղմուկից հեռու, գերեզմանոցի ծայրին աշխատում էին քարտաշները՝ իմ բարեկամները: Տուֆից գերեզմանաքարերի վրա նրանք հարթաքանդակներ և նախշեր էին անում: Անհիշելի ժամանակներից նույնն են արել նրանց սրապերը, նախապապերը: Տոն օրերին, երբ նրանք հավաքվում էին դաշխախանայում սվազ վարպետները կապում էին սպիտակ, կարճ գոգնոցներ, իսկ գոտու տակ մտցնում փոքրիկ մուրճ ու բահ՝ «ցեխի Վարպետի» խորհրդանիշները:

Այսօր էլ ես միանում եմ նրանց: Քար տաշելն իմ սիրած զբաղմունքն է: Արդեն մի քանի ամիս է՝ ես աշխատում եմ նրանց հետ: Քանդակում եմ բլբուլ: Վարպետը ինձ բույլատրել է. «Տես, որ քո բլբուլը չնմանվի պոչխաղուկի (թռչունի տեսակ): Պոչը կարճ արա: Այնպես աշխատիր, որ վարդերը քո կտրիչի տակ բուրբեն ավելի լավ, քան

խկականը, և բլբուն իր երգով խկակեանից հագար տարով ավել դիմավորի արեւածագը և ուրախացնի հանգուցյալի հոգին: Լավ վարպետի ձեռքում քարը կենդանանում է, երգում, իսկ վատի ձեռքում՝ դառնում փռշխ»:

Մայրամուտ է: Հեռվում Ալազյազի մանուշակագույն ձյունապստ զագաթն է ու Արարատի հագիվ նշմարվող գլխարկը: Մյուս կողմում՝ գիշերային մշուշում, Արփաչայ գետն է: Մուրճերի զարկերի ձայները դառնում են հագվադեպ: Շուտով նրանց կմիանան նաև ազով բեռնված ուղտերի քարավանների զանգակների ձայները:

Արդեն մութ է: Ճերմոնիների կես վերադառնում են քաղաք: «Երբ մեծանաս, չքողնես մեր արիեստը. այդ ժամանակ էլ կստեղծես քո հոգեստ հրեշտակին: Նրանք մեր արիեստի զագաթներն են: Սպասիր համբերությամբ և աշխատիր: Եվ նրանք կհայտնվեն քեզ»:

Ղրանք իմ առաջին գործնակա՛ն դասերն էին:

1901-1902թթ. Ալեքսանդրասյուր:⁴
(բնագրի քարգմանությունը մերն է -Լ. Ա.)

АЛЕКСАНДРОПОЛЬ В ВОСПОМИНАНИЯХ СКУЛЬПТОРА

___ Резюме ___

___ А. Атанесян ___

Представляются ценные воспоминания выдающегося скульптора С. Меркурова о том, как на все последующее его творчество повлияли работы безымянных мастеров народного творчества, в первую очередь камнотесов, у которых он многому научился в родном городе Александрополе.

⁴ С. М е р к у р о в, նշվ. աշխ., էջ 72-74.